

ABD İnan İlişkileri: İnan'ın Rolü ve Ekonomik Yaptırımlar Üzerine Bir Değerlendirme

Mert Eymen Kayalp¹

Dilşad Türkmenoğlu Köse²

Başvuru: 14 Mart 2022

Kabul: 7 Haziran 2022

Özet

21.yüzyıl itibarıyla elektronik haberleşme sistemlerinin, uluslararası ilişkiler teorileri ile buluşmasının kazandırdığı ivmelenme sonucu, dünya siyasal sisteminin büyük ölçüde küreselleşme olgusunu gerçekleştirdiğinden söz edebilir. Bu koşullar ışığında bakıldığında ülkeler arası siyasal yaklaşımlar ve dış ilişkilerin eskiden daha keskin olan dost ya da düşman tanımlaması yerini daha ılımlı bir çerçeveye bırakarak diplomatik çalışmalar temelli bir hal almıştır. Çıkarların karşılıklı elde edilebilmesi zemini üzerinden devam ederek kadim dostluk veya düşmanlıklar büyük ölçüde azalmıştır. Günümüz dünyasında iki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında aynı anda birçok konuda uzlaşa ve yine birçok konuda karşıtlıkları gözlemleyebilmek mümkündür. Buna rağmen çok seyrekte olsa hiçbir koşul ve düzlem içinde aynı noktada buluşamayıp, kadim düşmanlık olarak tarif edebilecek ülke ilişkileri de varlığını sürdürmektedir. Çalışmada bu örneklerden biri olarak değerlendirilebilecek olan İnan İslam Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) karşılıklı ilişkileri ele alınmaktadır. Bu minvalde yakın coğrafyalarda yer alan İnan- Türkiye ve Türkiye – ABD ilişkilerinde bundan sonrası için ABD'nin yapabileceği hamlelere yönelik yorumlama yapmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Tarihsel analiz yöntemi kullanılan çalışmada, İnan'ın elindeki sınırlı kozlar ile bölgedeki gücünü muhafaza etme çabaları da çalışmanın içerisinde yer bulmakta ve Türkiye için ciddi tecrübeler barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, İnan, Güç, Küreselleşme, Türkiye

JEL Kodu: E66

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, eymen.kayalp@ogr.sakarya.edu.tr, Orcid:0000-0002-6813-5855

² Dr. Öğrt. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, dturkmenoglu@sakarya.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2363-3639

US-Iran Relations: An Assessment On Iran's Role And Economic Sanctions

Abstract

As a result of the acceleration of globalization, achieved by the coincidence of electronic communication systems with the theories of international relations since the beginning of the 21st century, we can state that the world political system has largely realized the phenomenon of globalization. Given these conditions, the strict definitions of "friend" or "enemy" in international relations have been replaced by a more moderate framework based on diplomatic studies. When analyzing the relations between two countries in today's world, one can find agreements and oppositions in the relations at the same time. In rare cases, however, there are relations between countries that cannot meet under any conditions and on any level, that can be called archaic hostility. This study focuses on the relationship between the United States of America and the Islamic Republic of Iran as an example. The purpose of this study is analysing US-Iran and Iran-Turkey relations for construing possible actions of US. In the study, in which the historical analysis method is used, Iran's limited trump cards and efforts to maintain its power in the region are also included in the study and it contains serious experiences for Turkey.

Keyword: US, Iran, Power, Globalization, Turkey

JEL Code: E66

Giriş

Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyasında, ABD-İran arasındaki çatışma eksenli dış ilişkiler sürekli olarak varlığını hissettirmektedir. Bölgedeki dinamik ve değişken politik yapı, dış siyaseti etkilediği kadar iç siyaseti de şekillendirmektedir. Bölge ülkelerine baktığımızda ise Ortadoğu ekseninde iki büyük güç,³ adeta coğrafyanın kaderini çizmekte başat önemdedir.

Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum gereği doğu ve batı arasında köprü görevi görmesi aynı zaman dış politikasının da bir denge politikası içinde olması gerektiğini önümüze

---

³ İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti, Orta Doğu bölgesi baz alınarak incelendiğinde nüfus, askeri kapasite, ekonomik kabiliyet, tarihsel dinamikleri ve imparatorluk geçmişleri olan bölgedeki önder güçlerdir.

koymaktadır. Bu denge politikası izlenirken, Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan dış politika çalışmaları bölgesel ve küresel gelişmelere mercek tutmalıdır. Gerekli analiz sonrasında ne istediğini bilen kararlı bir duruş ve gerçekçi dış politika ile dış ilişkilerini düzenleyerek ancak istenilen sonuca erişilebilir.

Bu çalışmada bölgesel olarak bir başka büyük güç olan İran İslam Cumhuriyeti ile küresel bir güç olan ABD arasında 1979 İran Devrimi sonrası başlayan ve günümüze dek uzanan karşıtlık incelenecektir. Bu inceleme ABD'nin İran İslam Devleti'ne yönelik hamlelerinin, İran İslam Devleti üzerinde nasıl etkiler yarattığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatüre bakıldığında İran- ABD ilişkileri üzerine çalışmalar bulunmakla birlikte⁴, İran üzerine yaygın etkilerin incelendiği spesifik bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca bu çalışma kapsamında çıkarılan sonuçlar Türk dış politikasında icra edilmesi gereken dış politika siyaseti çalışmaları için rehber niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

1. ABD- İran İlişkilerinde Tarihsel Süreç

Çalışma ABD ve İran arasındaki ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilen 19. yüzyıl başından itibaren değerlendirilmeye alınmıştır. Bu minvalde iki ülke ilişkilerinde başat kırılma noktası olan İran İslam Devrimi öncesi ve sonrası olarak ele alınmış ve İran'daki devrim sonrası yeni rejimin ilk büyük sınavı olan İran-İrak Savaşı boyunca ABD'nin İran'a yönelik tutumu tarihsel olgularla ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.1. İran İslam Devrimi Öncesi

ABD ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı 1856 yılına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde İran, Rusya ve İngiltere arasındaki siyasi çekişmede arada kalmış bir vaziyetteydi. Bu yüzden öncelikli amacı bu iki büyük gücün (Rusya ve İngiltere) baskısından kurtulmak ve egemenliğini pekiştirmek olmuştur. Bu çerçevede Avrupa siyasetinin geleneksel çıkarıcı ve çatışmacı boyutuna henüz bulaşmamış bağımsızlığının üzerinden çok fazla vakit geçmemesine rağmen İngiliz ve İspanyollara karşı verdiği bağımsızlık mücadelesini kazanmış, idealist bir politika izleyen ABD, İran için İngiliz ve Rus siyasi çekişmesinde güçlü kalmak amacıyla dış ilişkiler geliştirebileceği iyi bir alternatif olmuştur (Gündoğan, 2016;

---

⁴ Bkz. Borisoviç Lutskiy - Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi: 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla (çev. Turan Keskin), Yordam Kitap, 3. Baskı, 2020 ; Frank Acuff - Ululararası Müzakere, (çev. Serpil Demirci), Elma Yayınevi, 1. Baskı, 2005 ; Zbigniew Brezezinski - Tercih: Küresel Hakimiyet mi? Küresel liderlik mi? (çev. Cem Küçük), İnkılap Kitabevi, 2. Baskı, 2005; George Friedman – Savaşın Geleceği : Teknoloji ve Amerikan Dünya Egemenliği,(çev. Enver Gürsel), Pegasus Yayınları, 1 Baskı, 2015.

241).

İranlılar, ABD ile bu ilk yakınlaşma sonrası istedikleri ölçüde avantaj elde edemeyeceklerini anlayınca ilişkiler kısa süre içinde yerini iletişimsizliğe bırakmıştır. ABD'nin İran coğrafyasına gelmesi ve İran ile kuracağı ilişkilerin pratikte İran'a fayda sağlayabilmesi için ABD'nin idealist politikadan vazgeçip realist ve pragmatist bir çizgiye gelmesi gerekiyordu. Kendi içerisine kapanma politikasını 19. yüzyıl başlarında ABD başkanı 'James Monroe Doktrini' ile benimsemiş olan ABD aradan bir asır geçmesi ile kendi içerisinde sınai ve askeri gücünü dünya politikasında söz sahibi olmada artık etkin bir şekilde kullanmak istemiştir. ABD, 1. Dünya Savaşı sonrası dünya politikasına aktif bir oyuncu olarak girerek artık dünya siyasetini dışarıdan izleyen bir ülke olmak yerine dünya politikasını kendi gücü doğrultusunda aktif bir şekilde yönlendiren bir ülke konumuna gelmeye başlamıştır. Bu düşünce alt yapısı ile ABD, 1. Dünya Savaşı'nı noktlayan ülke olarak dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson (1856-1924) dünya politikasında bir domino taşı etkisi yaratacak Milletler Cemiyeti'ni fikrini ortaya atmıştır. Tüm Avrupa ülkelerinde yankı uyandıracak olan bu fikir ile dünya politikasında ABD'nin mimarisini yapmış olduğu bir uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti, birçok ülke tarafından ulus-üstü bir statüde tanınmıştır. Lakin Milletler Cemiyeti'nin ortaya çıkışı 2. Dünya Savaşının yaşanmasını engelleyememiş ve böylece ABD uygulamak istediği idealist politikanın uluslararası arenada geçersiz olduğunu gözlemleyerek sonraki süreçlerde kademeli olarak realist bir yapıyı benimsemiştir. Diğer bir ifadeyle 1. Dünya Savaşı, Rusların Ekim Devrimi (1917), 2. Dünya Savaşı ve İngilizlerin 1950'li yıllarda geniş hâkim coğrafyasını daraltmaları sonucunda ABD işte bu realist ve pragmatist politikalara geçmek için gerekli fırsat ortamını yakalayabilmiştir (Kissinger, 2016; 230).

ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş (1947-1991) boyunca iki büyük güç kritik atfettiği ülkelerin karşı blokta yer almaması için o ülkelere destekte bulunmuştur. ABD'de, komşu olan iki ülke Rusya ve İran'ın yakınlaşmasını ABD'nin Ortadoğu çıkarları için bir tehdit olarak algılamasından dolayı İran'ı kendi tarafında tutmak amacıyla İran'a özellikle Muhammed Rıza Pehlevi iktidarı dönemi boyunca (1941-1979) imtiyazlar vermiştir. İki ülke arasında 1960'lı yıllar sonrası sıkı bir yakınlaşma başlamıştır. Bu dönemde ABD'nin önemli enerji şirketleri (MAIN Electric, SWEC Engineering vb.) İran'ın kuzeyindeki Hazar Denizi kıyısında bulunan turistik alanlardan, güneydeki Hürmüz Boğazı'na bakan askeri tesislere kadar ülkenin her tarafındaki ulaşım, dağıtım, askeri, elektrik üretim tesisleri gibi birçok projenin içerisinde yer almaktaydı. (Perkins, 2018; 160). Lakin daha sonradan bu yakınlaşma

özellikle ABD mallarının İran pazarını istilası ve ülkedeki batı kaynaklı kuruluşların gelişmesiyle İran halkının refah düzeyi düşmeye başlamıştır. Bu durum halkta Rıza Pehlevi yönetimine karşı bir duruş sergilenmesine neden olmuştur (Richards, 2012; 109).

ABD Ortadoğu coğrafyasına Arap-İsrail Savaşları döneminde (1967-1973 Savaşları ve 1982 Beyrut'un işgali) İsrail Devleti'ne her boyutta (askeri, siyasi, diplomatik) desteklemesi, bölgedeki Arap ülkelerinin ABD'ye düşmanlarının yanında yer alan bir ülke olarak bakmalarına neden olmuştur. Örneğin petrol ihraç eden Arap ülkeleri birliği (OAPEC) Yom Kippur Savaşı'nda ABD'nin İsrail ordusuna destek vermesine karşılık ABD'ye petrol ambargosu başlatmışlardır. İran 1973'teki bu ambargoya katılmayarak Mısır, Suriye ve petrol ihraç eden Arap ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini bozmuş, ABD'nin yanında yer almıştır. Bu bilgiler ışığında tarihsel sürece baktığımızda Muhammed Rıza Pehlevi döneminde ABD ile ilişkiler güçlü bir şekilde devam etmiştir. Bu yüzden ki çalışmanın temeline oturtulmuş olan ABD ile İran arasındaki süregelen politik karşıtlık, Muhammed Rıza Pehlevi'nin iktidardan indirilişi ve 1979'daki İran devrimi ile İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması sonucu başlamıştır.

1.2. İran İslam Devrimi Sonrası

İran'da devrim sonrası Ayetullah Humeyni'nin başını çektiği yeni bir iktidar ortaya çıkmış ve Muhammed Rıza Pehlevi dönemi boyunca ülkede hükümete ve dolayısıyla hükümetin en büyük yardımcılarından olan ABD'ye düşmanlık besleyen bir iktidar hâkimiyeti ele almıştır. Ülke içerisinde devrim sonrası iyice kendini gösteren ABD karşıtı grup, o kadar sert bir yapıdadır ki 1 Kasım 1979 tarihinde dönemin başbakanı Bazargan'ın Cezayir'in başkentinde Amerikalı Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin de aralarında bulunduğu ABD'nin hükümet görevlileriyle 1 Kasım 1979 tarihli görüşmesinin basına servis edilmesi İran'da büyük tepkilere yol açmıştır. Cezayir Toplantısından kısa bir süre sonra 4 Kasım 1979 tarihinde ABD-İran ilişkilerine adeta bir daha toparlanmamak üzere bozulmasına sebep olan 'rehineler krizi' patlak vermiştir. Kendilerini 'İmamın Takipçileri' olarak tanımlayan bir grup radikal İranlı öğrenci, Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ni kuşatarak buradaki 52 çalışanı 444 gün boyunca rehin tutmuştur. Bunun üzerine Başbakan Mehdi Bazargan 6 Kasım 1979 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Bazargan'ın istifası devrim rejiminin radikalleşmesi yolunda önemli bir dönüm noktası olmuştur (Gündoğan, 2016; 241).

Rehineler krizi olayı sonrasında İran dış politikası adeta yeni bir evreye girmiş ve idealist bir

yapıda olduğunu gösterecek hamlelerde bulunmaya başlamıştır. İdealist dış politika hâlihazırda uluslararası sistemin kurum, kural ve hukukunu dünyadaki egemen devletlerin çıkarlarına hizmet ettiği inancına dayanarak, mevcut düzeni reddetmektedir. Bu politika kapsamında, Ayetullah Humeyni'nin ortaya koyduğu fikirler etrafında yeni bir uluslararası sistemin (İslami Düzen) kurulması istenmektedir (Ramazani, 2013; 206).

ABD Büyükelçiliği'nin işgali sonrasında kurumu işgal eden grup binlerce sayfalık diplomatik yazışma, rapor ve belgeleri ele geçirmişlerdir. Bu belgeler belirli aralıklarda yayınlandıkça dünya kamuoyunda büyük ses getirmiştir. Dokümanlarda sadece İran değil, tüm Ortadoğu ülkelerinde Soğuk Savaş Dönemi boyunca yapılan gizli anlaşmalar, darbe hazırlıkları, suikastlar ve siyasi liderlerin kişisel değerlendirmeleri yer almaktaydı. ABD beklenildiği üzere büyükelçiliğin işgaline çok sert tepki göstermiştir. Askeri güç kullanımı harici özellikle ekonomik yaptırımların başını çektiği bir grup yaptırımı uygulamaya başlamıştır. İlk olarak İran'ın ödemesini önceden yapmış olduğu üç yüz milyon dolar tutarındaki askeri yedek parça sevkiyatı durdurulmuş, ABD'de kanuni izni olmaksızın ikamet eden İran vatandaşları sınır dışı edilmiştir. 12 Kasım 1979 tarihinde ABD firmalarının İran petrolünü ithal etmelerini yasaklanmış ve ABD bankalarında bulunan on milyar dolara yakın İran varlıkları dondurulmuştur. Buna karşılık İran hükümeti ABD askeri müdahalesi olabileceği ihtimaline karşı karasularını ve hava trafiğini ABD gemi ve uçaklarına kapatmıştır (Gündoğan, 2016; 243).

ABD İran'a karşı ekonomik ve diplomatik önlemler aldıkça İran'daki rehine olayının bilinirliği arttı ve zamanla tüm dünyada popüler bir gündem halini aldı. Böylece ABD'ye karşı olan ideolojiler bu olay çerçevesinde İran saflarında birleşiyor ve dünyada İran'a verilen kamuoyu desteği artıyordu. ABD yönetimi bu sorunlu sürece son vermek için 'Kartal Pençesi Operasyonu' adında bir rehine kurtarma operasyonu düzenledi. Ancak plan başarılı olamadı ve aksine ABD tarafı için büyük bir fiyasko olarak sonuçlandı (Güller, 2015; 41).

ABD yönetimi İran'a geniş çaplı bir askeri müdahalede bulunmaktan çekiniyordu. Bunun sebebi Soğuk Savaş sürecinin hala devam etmesi ve İran'a yapılacak olası bir müdahale sonrasında Rusya'nın İran'ın topraklarına yerleşmesi ihtimaliydi. Çünkü hala yürürlükte bulunan 1921 Anlaşması hükümleri gereğince İran'a yapılacak bir müdahaleyi Rusya bir tehdit olarak algılayabilir ve müdahale etmekten kaçınmayabilirdi. Bu diplomatik gelişmeler ışığında İran'daki Devrim Rejimi rehineler krizi operasyonunun beklenen sonucu verdiklerini düşündükleri için İran'ın çıkarlarına zarar verebileceği düşüncesiyle 20 Ocak 1981 tarihinde

sonlandırılmıştır. Tabii bu gizli anlaşmanın yapılmasının en önemli sebeplerinden birisi de 20 Eylül 1980 tarihinde Irak'ın İran topraklarına saldırması ve bazı bölgeleri işgal etmesidir (Gündoğan, 2016; 241).

Sonuç olarak rehineler krizinin bitişi İran'daki radikallerin hükümetteki başat güç olması, liberallerin susturulması, İslami ilkelere öncelik veren yeni anayasanın kabul edilmesi ve ruhani lider olan Ayetullah Humeyni'nin otoritesinin tanınması ve İran halkının yeni rejimin etrafında kenetlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca rehineler krizi eylemi dünyanın başka yerlerindeki anti-Amerikan hareketlere ivme kazandırarak ABD karşıtı eylemlerin artmasının önünü açmıştır.

1980'lerin başlarında İran-ABD ilişkilerinin dönüm noktalarından bir diğeri ise Lübnan'dır. İsrail, Filistin Kurtuluş Örgütü'ne yönelik operasyon yapmak için 1982 yılında Lübnan'a girmiş ve Beyrut'u işgal etmiştir. Buradaki Şii nüfusunun fazlalığı ABD'nin bölgedeki en büyük müttefiki İsrail'i, İran bölgedeki en büyük düşman olarak tanımladığı için Lübnan meselesi ile ayrıca yakından ilgilenmiştir. İsrail'in Lübnan'a yönelik bu saldırısı İran'ın devrim ihracı politikasını sınyabileceği ilk fırsatı doğurmuş oldu. Bu kapsamda İran Devrim Muhafızları'ndan oluşan bir grup Lübnan'daki Şii örgütlerin İsrail'e karşı mücadelesini örgütlemek amacıyla Lübnan'a gönderildi ve kısa süre içerisinde 'Hizbullah' adıyla bilinen kendi örgütlerini kurdular. Hizbullah örgütünün temel olarak benimsediği gerilla taktiği İsrail'in Lübnan'da ciddi kayıplar vermesine sebep olmuştur ve İsrail'in Lübnan üzerindeki hakimiyeti kırılmıştır. 23 Ekim 1983 yılında Beyrut'ta ABD deniz sığınaklarına karşı düzenlenen bombalı saldırı sonucunda 220 ABD deniz piyadesi ve 58 Fransız askeri hayatı kaybetmiştir. Bu saldırı sonucunda ABD ve Fransa herhangi bir misilleme yapmamış, sadece ülkedeki "Lübnan Barış Gücü" kapsamında görev yapan birliklerini geri çekmişlerdir. ABD ve Fransa'nın İran'a misillemede bulunmamalarının önemli nedenlerinden birisi Irak ile İran'ın savaş halinde olmaları ve İran'ın bu tip eylemleri bölgedeki diğer ülkelerde yaygınlaştırabilme potansiyelinin var olmasının önüne geçmek olduğu düşünülmektedir (Fısk, 2002; 627).

1.3. İran-İrak Savaşı'nda ABD ile İlişkiler

1980 yılında Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in (1937-2006) emri ile bin kilometrelik İran- Irak sınırında bir işgal harekâtı başlamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin savaş raddesine geleceğinin belirtileri daha öncesinden kendisini göstermekteydi. Örnek olarak Irak'ta

yaşayan Şiiiler İran'a göçe zorlanıyor, İran-Irak sınırında nadiren de olsa çatışmalar yaşanıyor ve Irak hükümeti Basra Körfezi'nin doğusunda Hürmüz Boğazı'nın giriş yakınında bulunan Abu Musa ve Büyük Tomb Adaları üzerinde hak iddia ediyordu. Irak hükümeti İran'da henüz yaşanmış olan devrimin ve İran'da oluşturulan yeni hükümetin ülke genelinde ve dünyada meşruluğunu tam olarak sağlayamadığı düşüncesiyle hareket ediyordu. İran'dan daha güçlü bir konumda olduğu kanaatiyle, İran'a karşı savaşa girmekten çekinmiyor kışkırtıcı hamleleriyle İran'ı savaşa davet ediyordu. ABD ve İran arasındaki rehinerler krizi başta olmak üzere ideolojik temelli politik çatışmalar Irak yönetiminin Atlantik ötesinden ve Avrupa'nın bazı ülkelerinden gelebilecek yardımlar ile İran üzerinde mutlak bir hakimiyet kurabileceğine inanmıştı. Irak hükümeti bu kanaatinde haklıydı da. Örneğin Irak'ın İran'a saldırısından ancak dört gün sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanmış, savaşın bitirilmesini istemiştir. Fakat alınan kararda ne saldırgan taraftan bahsedilmiş ne de uluslararası sınırlara atıfta bulunulmuştur. İran doğal olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu kararını kabul etmemiş, Irak askerlerinin İran topraklarında olduğu sürece hiçbir görüşme yapılmayacağını ilan etmiştir (Erdoğan, 2008; 207).

Amerikan yasaları gereği ABD, terör gruplarını destekleyen ülkeler listesinde bulunan ülkeleri desteleyemediği için Mart 1982 tarihinde, Irak'ı terör gruplarını destekleyen ülkeler listesinden çıkarmıştır. Ayrıca 1983 tarihinde ABD Ulusal Güvenlik Direktörlüğü Irak'ın savaşta yenilmesini engellemek için gerekenlerin yapılacağını belirtmiş ve ardından Irak'a gelişmiş askeri teçhizatlar satılmaya başlanmıştır (Erdoğan, 2008; 209). Bölge ülkelerinden ise Suriye, Libya ve Cezayir hariç hemen hemen tüm Arap devletleri Irak'a özellikle mali olarak savaş boyunca destekte bulunmuşlardır (Gündoğan, 2016; 273).

Bu arka plandan yola çıkarak, 1979-1989 yılları arasındaki sürecin İran ve ABD ilişkileri açısından tarihlerinin en kötü dönemi olarak değerlendirilebilir. 1989 sonrası SSCB'nin dağılma evresine girmesi, İran'ın savaştan yeni çıkmış bir ülke olması, Afganistan İç Savaşı, Bosna-Sırp-Hırvat Savaşı, Kosova Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi gibi olaylar iki ülkenin birbirlerinin gündemlerinden çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunların arasında hala daha güncelliğini ve bölge ülkelerine olan etkisini yitirmeyen ABD'nin Irak'a yönelik Körfez Savaşı, İran ve bölge ülkeleri için daha ön planda tutulmuş ve bölge ülkelerini (Türkiye, Suriye, İran, Irak) rahatsız etmiştir. Bölge ülkelerindeki bu rahatsızlığın temel sebebi ise Irak'ın kuzeyinin Irak Devleti'nin merkezi olan Bağdat'tan koparılmasıdır. ABD tarafından 3 Kürt vilayeti uçuşa yasaklı bölge ilan edilmiş, 36. paralel Irak içerisinde adeta yeni bir sınır

olarak belirlenmiş ve ağırlıklı olarak Kürt grupların yönetimine bırakılmıştır. Bu durum Kürtlerin bölgede bir araya gelebilmelerinin adeta önünün açmış ve Türkiye, Suriye ve İran'ın kendi ülkelerindeki Kürt nüfustan dolayı bir tedirginliğin başlamasına neden olmuştur. Kısa zaman sonra 19 Mayıs 1992 tarihinde ABD gözetiminde bölgedeki ilk seçimler yapıldı ve 4 Temmuz 1992'de adına Kürdistan dedikleri bölgenin ilk hükümeti kuruldu. Böylece Irak'taki 36. paralelin kuzeyinde Barzani'nin başını çektiği Kürt Devleti'nin temeli atılmış oldu (Güller, 2015; 19). 36. paralelin Irak sınırları içerisinde bir sınır gibi ortaya çıkması sonucunda ABD, Irak içerisindeki siyasete dikkatini vermiştir. İran ise bu süreç sonrasında hem Irak ile olan savaşın ülkesinde yaratmış olduğu ekonomik tabanlı tahribatı gidermek hem de İran içerisindeki Kürt nüfusunun ağırlıklı olduğu bölgelerde ortaya çıkabilecek bir ayrılıkçı hareketi önlemeye odaklanmıştır. İran, Irak'ın kuzeyindeki bu yeni oluşumun bölgeye sınırı olan ve içerisinde Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu bölgeler barındıran Türkiye ve Suriye ile iş birliğini geliştirme yoluna gitmiştir. Çünkü 36. paralelin kuzeyi İran, Türkiye ve Suriye devletleri için ortak bir beka sorunu ortaya çıkartabilme potansiyeline sahip bir yerdi. Örneğin Türkiye, dönemin Jandarma Genel Komutanı Org. Eşref Bitlis'in "Kod adı: Kale" operasyonu ile Kürt grupların Bağdat hükümeti ile anlaşmasını sağlamak ve ABD'nin kontrolüne girmesini engellemek için 36. paralele ilk askeri tepkisini göstermiş oldu. Nitekim başarı sağlandı ve 1994 yılında Barzani ile Bağdat arasında bir protokol imzalandı. Ayrıca Türkiye 20 Mart 1995'te "Çelik Harekâtı"nı düzenledi. Ardından 14 Mayıs 1997'de "Çekiç Harekâtı" ile ikinci büyük askeri tepkisini göstermiş oldu. 36. paralelin kuzeyi İran ve Türkiye'yi diplomatik olarak da yakınlaşmaya mecbur ediyordu. Bu kapsamda 18 Haziran 2002 tarihinde Türkiye ve İran 4 maddelik bir mutabakata vardı:

1. Türkiye ve İran Kuzey Irak'ta ortaya çıkabilecek bir Kürt Devleti'nin kurulmasına karşı ortak mücadele edecek.
2. Bölgenin güvenliğini yalnızca bölge ülkeleri sağlayacak.
3. İran ve Türkiye bölge güvenliğinin sağlanması için ortak çalışmalarını arttıracak.
4. Bölgeye yabancı güçlerin müdahalesi Türkiye ve İran iş birliğiyle engellenecektir. (Akfirat, 2007; 217).

2. İran'ın Enerji Güvenliğindeki Rolü ve Jeopolitiği

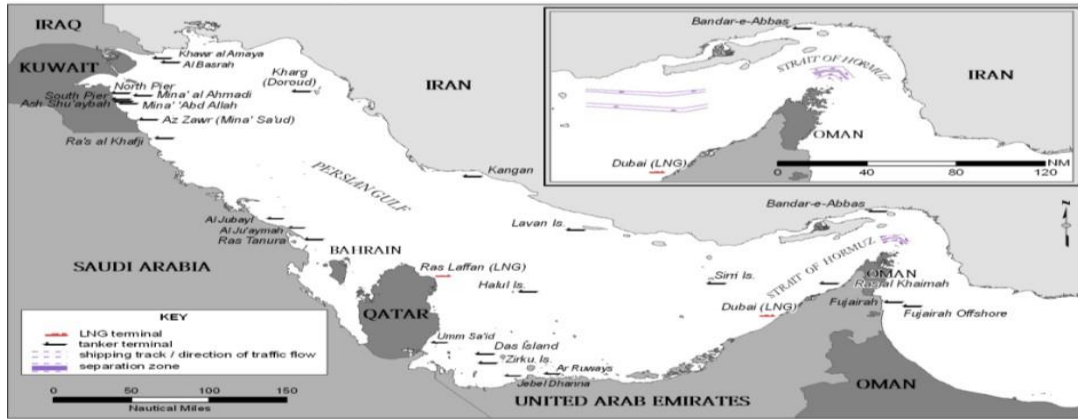
Çalışmanın bu kısmında İran'ın jeopolitik konumu ve doğal kaynakları incelenmiştir. Bu inceleme aynı zamanda ABD'nin İran'a karşı yapmış olduğu hamlelerin sebeplerini de dolaylı

yoldan görmemizi sağlayacaktır. Bir bütün halinde incelendiğinde İran-ABD ilişkilerinde hangi temeller üzerinde çatışmalar yaşandığını ve yaşanabileceğini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

2.1. İran'ın Jeopolitik Konumu

İran'ın bulunmuş olduğu jeopolitik konum aslında İran için büyük bir avantaj sağlamaktadır. İran'ın enerji yollarına sahip olmasıyla da küresel ölçekte önemli ve kilit bir ülke olduğu görülmektedir. Lakin bu kilit jeopolitik konum iyi yönetilemezse her ülke için ciddi bir dezavantaja dönüşebilir. Bu jeopolitik incelemeye başlarken öncelikli olarak İran İslam Devleti'ni küresel anlamda önemli bir konum haline getiren Hürmüz Boğazı'nı incelenip ardından bulunduğu Orta Doğu coğrafyası için nasıl bir öneme sahip olduğunun anlaşılmasına imkân tanımaktadır.

Şekil 1. Hürmüz Boğazı

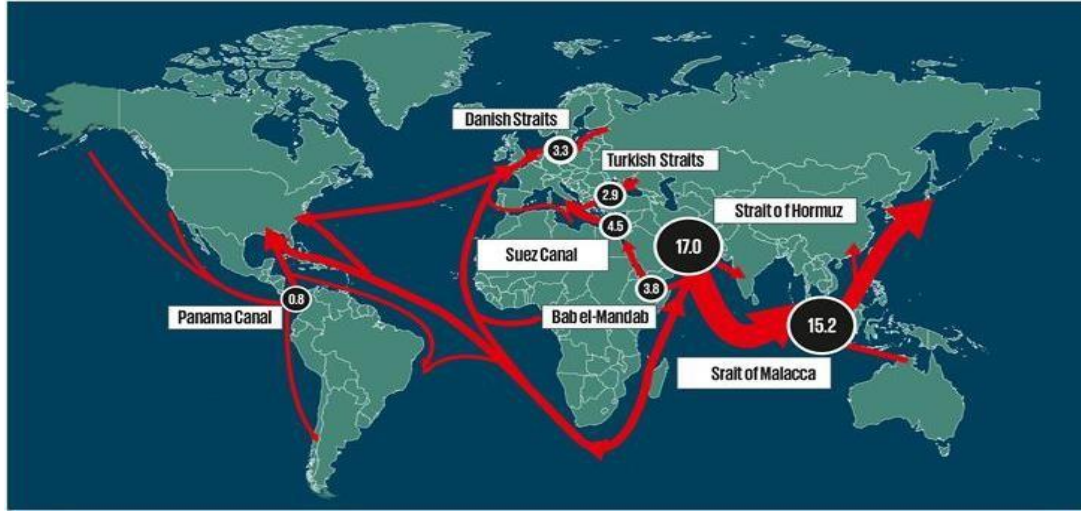

Kaynak:(www.thoughtco.com.)

Hürmüz Boğazı gibi dünya ekonomik büyümesi ile Asya pazarının mevcut üretim yapılarının devam edebilmesi, bu üretim yapısının devamlılığını sağlayacaktır. Tedarikçi ülkelerin ekonomik güvenliğini, bulunduğu bölge olan Ortadoğu ülkelerinin karşılıklı ticari ilişkilerinin

devamlılığını sağlayabilmesi gibi pek çok ülkeyi ve bölgeyi ekonomik, askeri, siyasi yönden direkt ilgilendiren yalnızca çok sınırlı sayıda boğaz vardır. Bu dünya ticareti için kilit önemde olan geçiş rotaları için Hürmüz Boğazı, Malakka Boğazı, Singapur, Dover Boğazı, Cebelitarık, Süveyş Kanalı ve Ümit Burnu örnek verilebilir. (Friedman, 2011: 57).

Şekil 2. Dünyada petrol ticaretinde kullanılan deniz yollarının ve günlük petrol Transferindeki toplam hacme göre yüzdeleri

Kaynak:(www.aa.com.tr)

Dünyadaki deniz yoluyla taşınması sağlanan petrol ticaretinin yaklaşık %40'ı Hürmüz Boğazı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Her gün yaklaşık 30 petrol ve doğalgaz tankerinin geçtiği Hürmüz Boğazı toplamda ortalama 18 milyon varil petrolün Çin, Hindistan, Japonya ve ABD'ye ulaşımını sağlandığı bir boğazdır ('Hürmüz Boğazı' Ana Britannica).

Dünyada büyük öneme sahip bu boğaz aynı zamanda İran dış ticareti için oldukça önemlidir. İran dış ticaretinin yaklaşık %80'i yalnızca Hürmüz Boğazı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. İran'ın yanı sıra Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Irak gibi körfez ülkeleri doğrudan Hürmüz Boğazı'nı kullanmaktadırlar. Körfez ülkeleri ispatlanmış 679 milyar varil petrol birikimine (dünya petrol rezervlerinin %66'sı) ve 1918 trilyon fut küp doğalgaz birikimine (dünya doğalgaz rezervlerinin %35'i) sahiptir (www.naturalgasworld.com).

ABD 2017 yılında Körfez ülkelerinden 1,7 milyon varil petrol ve ABD'nin yıllık doğalgaz tüketiminin yaklaşık %10'unu direkt olarak Hürmüz Boğazı aracılığıyla gerçekleştirmiştir.

Basra Körfezi'ne sınırı olmasa da Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri de İran aracılığı ile Hürmüz Boğazı üzerinden enerji alışverişlerini gerçekleştirmektedir (Akdevelioğlu, 2003; 10).

Coğrafi açıdan baktığımızda Hürmüz Boğazı'nın bir tarafı Basra Körfezi diğer tarafı Umman Körfezi olduğu için bu iki körfez arasında bir köprü olarak kullanılması bu boğaz üzerinde yalnızca İran'ın hakimiyetinden ziyade Umman Devleti'nin de fazlasıyla söz hakkı olmasını gerektirir. İran, Hürmüz Boğazı üzerinde tek ve hâkim güçtür. Bunun sebebi İran'ın Umman Devleti ile karşılaştırıldığında;

1. İran'ın coğrafi açıdan geniş topraklara ve adeta boğazı içine alan bir kıyı şeridine sahip olması
2. Nüfus kapasitesinin bölgedeki kültür ve inanç özellikleri bakımından ve sayıca baskın, etkin ve çeşitli olması
3. İran'ın askeri güç açısından bölgedeki diğer ülkelere oranla üstün olması
4. Petrol ve doğalgaz rezervlerinin çok daha fazla olması
5. Teknik ve teknolojik kapasitesinin boğaz yönetimi için daha etkin kullanılabilmesine imkân sağlaması gibi başlıca sebepler İran'a Hürmüz Boğazı kontrolünde net bir avantaj ve üstünlük sağlamaktadır (Jafari, 2012; 14).

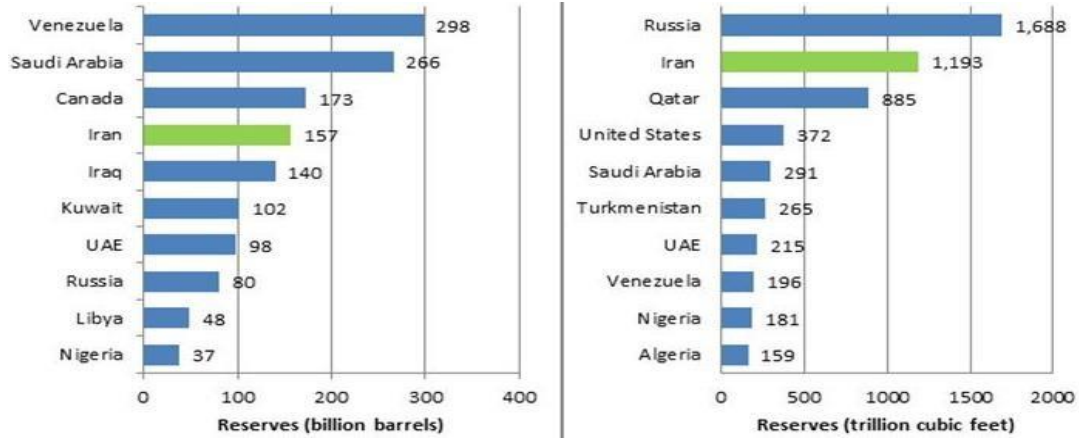
Ek olarak diğer Körfez ülkelerine de kısaca göz attığımızda Arap Yarımadası'nın toplam nüfusunun sınırlı olması ve askeri kapasitesi İran'a göre bir hayli zayıf olan Suudi Arabistan'ın Hürmüz Boğazı'nın diğer yakasının en büyük devleti olması da İran'ın Hürmüz Boğazı'ndaki kontrol kabiliyetini pekiştirmektedir (Friedman, 2011; 148).

Hürmüz Boğazı üzerinde tek ve hâkim güç olan İran'ın güvenliği Hürmüz Boğazı'nın ve dolayısıyla enerji koridorunun güvenliği ile eş tutulabilir. Bu durum aynı zamanda İran'a deniz üzerinden bir askeri kuşatma yapılmasının önüne geçmektedir. Karasal olarak İran'ın etrafının dağlarla çevrili olması ve diğer ülkeler ile doğal sınırlarının düzgün, belirgin ve korunaklı bir yapıda oluşu karasal tehditleri savuştururken, Hürmüz Boğazı'nın bu kritik yapısı da İran'ı askerî açıdan korunaklı bir bölge haline getirmektedir. Örneğin 1980lerde İran-Irak Savaşı süresince İran denizden yapılan Irak ataklarında ve Nisan 1988'de ABD deniz kuvvetlerinin İran'a yapmaya çalıştığı müdahale girişimi İran tarafından Hürmüz Boğazı'nın kapatılabileceği tehdidi ile savuşturulmuştur. 1992 yılında Birleşik Arap Emirlikleri ve İran arasında yaşanan adalar sorunu da İran tarafının Hürmüz Boğazı

üzerindeki kontrolünü Birleşik Arap Emirlikleri'ne karşı önemli bir avantaj olarak kullanabilmiştir. Aralık 2007 ve Temmuz 2008 tarihlerinde ABD'nin deniz kuvvetlerinin bölgedeki aktif hareketliliği İran Devleti tarafından yine Hürmüz Boğazı kapatılması tehdidi ile güvenli bir şekilde İran'a tehdit oluşturamayarak engellenmiştir (Erdoğan, 2008; 234).

2.2. İran'ın Dünya Enerji Rezervlerindeki Konumu

Şekil 3. Petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından İran'ın dünyadaki konumu

Kaynak: (www.bp.com)

İran'ın dünya doğalgaz rezervlerindeki payı 1,193 kat trilyon fut küptür ve bu toplam doğalgaz rezervinin %17'lik bölümünü teşkil etmektedir. Dünyadaki doğalgaz tüketimini sadece İran'dan yapmaya kalktığımızda bile İran kaynakları dünya tüketim talebinin tamamını 63 yıl karşılayabilecek bir ülkedir. Ayrıca dünya toplam petrol rezervlerinde 4. sırada olup, doğalgaz rezervleri bakımından 2. sırada bulunmaktadır (Erdoğan, 2008; 235).

Enerji kaynakları başlığı altında İran'ı incelerken sadece İran'ın kendi toprakları içerisindeki var olan başta petrol ve doğalgaz rezervlerine göz atmak fazlasıyla basit ve yanlış bir sonuca gidilmesine sebep olabilir. O yüzden daha geniş bir perspektif kullanmak daha net bir sonuca ulaşılmasını sağlayacaktır. İran coğrafi alanı dolayısıyla ve aynı zamanda pratikte "enerji merkezi" olarak tanımlanabilmektedir. Bir önceki başlık altında Hürmüz Boğazı'nı detaylandırırken İran'ın Basra Körfezi'nin çıkışı ve Hürmüz Boğazı'nın yöneticisi olması sebebiyle dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %75'lik kısmının, doğalgaz ticaretinin %3'ü ve özellikle AB ülkelerinin ihtiyaç duyduğu sıvılaştırılmış doğalgaz ticaretinin %28'inin ihracat ve transferinin odak noktasıdır. Sadece 2018'in ilk 6 ayındaki rakamlara bile bakıldığında dünyadaki toplam petrol ticaretinin %24'ü Hürmüz Boğazı aracılığıyla gerçekleşmiştir

(Ratner, 2018; 3).

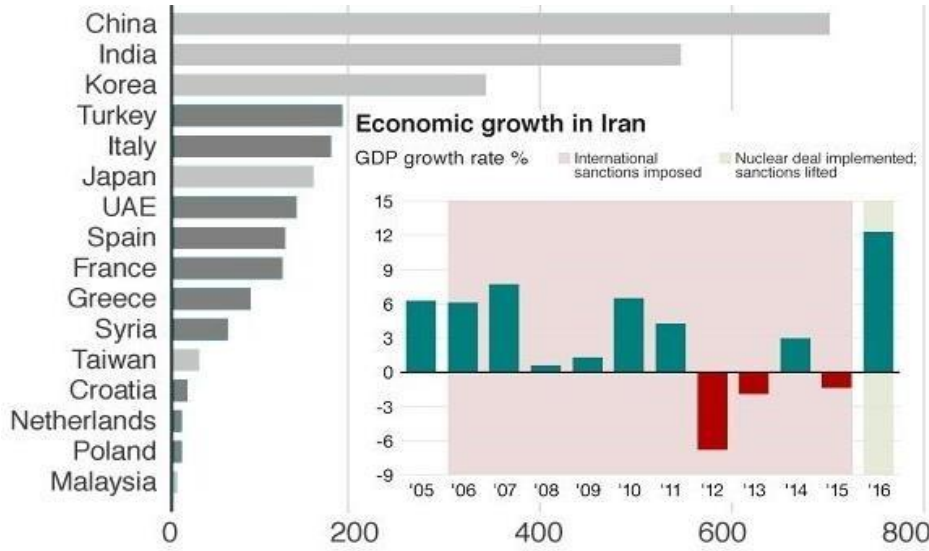
Orta Asya'yla Hazar ve Kafkasları Basra Körfezi'ne bağlayarak aynı zamanda Basra Körfezi'ne kıyısı olmayan kuzeyde kalan ülkelerin doğal kaynaklarını dış pazara açmış olduğu bir araçtır. Nitekim halihazırda Hazar bölgesinin petrol birikimi 190 milyar varil civarında olduğu tahmin edilmektedir (Cordesman, 2006; 167-168).

ABD'nin yıllık petrol ihtiyacının %22'si, Çin'in petrol ihtiyacının %25'i, Hindistan'ın petrol ihtiyacının %18'i, AB ülkelerinin petrol ihtiyacının %46'sı, Japonya petrol ihtiyacının %78'i ve Türkiye'nin petrol ihtiyacının %50'si direkt olarak İran'dan karşılanmasa da İran'ın başat rol oynadığı bir coğrafi rotadan beslenmektedir (Erdoğan, 2008; 231).

Ayrıca yapılan tahminlere göre 2023 yılında günlük petrol ihtiyacı 120 milyon varile ulaşacak ve bu talebin %45'i sadece Hürmüz Boğazı kullanılarak sağlanacaktır. ABD gibi dünyanın hemen hemen her yerinde söz sahibi olmak isteyen ve bunu bir ihtiyaç olarak gören ülke için şayet sadece İran kontrol edilebilirse dünya doğal enerji kaynaklarının %65-70'ini kontrol edebilme imkânı ortaya çıkacaktır. Enerjinin kontrolü ile Rusya hariç neredeyse tüm dünyanın enerji kontrolü kastedilebilir. Dünya ekonomik yapısına baktığımızda üretim devi ülkelerin üretimlerinin ana kaynağı ve istikrarı, petrole ulaşabilme ve petrol fiyatlarının istikrarıyla eş güdümlüdür (Cordesman, 2006; 34).

İran'ın enerji yollarındaki kilit rolü ve kendisinin de önemli bir enerji ihracatçısı olması, İran ekonomisinin en önemli kaynağının doğal enerji kaynakları olduğunu göstermektedir. Örneğin ABD'nin 2012 yılı sonrası nükleer anlaşmadan çekilmesi ve ardından ABD merkezli Swift Bankacılık Sistemi'nden İran'ın çıkartılması, İran'ın Amerikan doları üzerinden petrol ihracatını engellemesine yol açmıştır. 8 Kasım 2018 itibarıyla 8 ülke (İtalya, Japonya, Türkiye, Çin, Hindistan, Güney Kore, Yunanistan ve Tayvan) hariç İran'la yapılacak petrol ticaretine yaptırım uygulaması gibi ABD uygulamaları İran ekonomisinin yaklaşık yıllık bazda %9'luk bir küçülme ile sonuçlanmıştır. Bu durum İran petrol ticaretinin 2,5 milyon varilden 1.1 milyon varile düşmesini ve ekonomisine yıllık 120 milyar dolar gibi bir zarara sebep olmuştur. (Ratner, 2018, 4).

Şekil 4. İran'ın Petrol İhraç Ettiği Ülkeler ve 2005-2016 yılları arası İran ekonomik büyüme rakamları

Kaynak: (www.bloomberg.com)

ABD sadece 2012 sonrası görülmekte olan örnekler ile değil, ayrıca İran'ın coğrafi üstünlüğünü zayıflatmak amacıyla da birçok girişimde bulunmuştur. Buna örnek olarak enerji transferinde Hürmüz Boğazı'nın payını ve önemini azaltmak amacıyla birçok boru hattı (Bakü-Ceyhan, Trans-Hazar, Bakü-Supsa, Aşkabat-Pakistan) inşası gerçekleştirmiştir (Erdoğan, 2008; 238).

3. İran'ın Makro Ekonomik Durumu ve ABD Yaptırımlarının İran Ekonomisine Etkileri

Çalışmanın bu son bölümünde ABD'nin İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarını ve bu yaptırımların ortaya çıkardığı sonuçlar incelenecektir. İncelemeye ekonomik yaptırımların tarihsel süreciyle başlayarak kronolojik olarak en son ve güncel olan 8 Kasım 2017'de ABD'nin başlatmış olduğu İran'a yönelik ekonomik yaptırımına kadar gelmektedir. Ekonomik yaptırımların İran'da doğurmuş olduğu sonuçlar aynı zamanda ABD'nin dünya ticaretinde yaygın olarak kullanılan ABD doları ve ABD merkezli SWIFT bankacılık sisteminin ABD yönetimi tarafından adeta bir silah olarak kullanılarak başka bir ülke ekonomisinde nasıl sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir.

3.1. ABD için Ekonomik Yaptırımın Tarihsel Süreci

Ekonomik yaptırımlar, bir Amerikan icadı değildir, bilindiği kadarıyla tarihsel kökleri Atina pazarlarında bazı yabancı tüccarların ticaret yapmalarının yasaklanmasıyla, eski Yunan'a

dayanmaktadır. ABD için tarihsel sürece baktığımızda ise Washington'un ilk büyük ekonomik yaptırım kullanımı, Napolyon Savaşları sırasında tarafsız Amerikan ticaret gemilerine saldırılarını durdurmaları için baskı yapma umuduyla ABD'nin, Fransa ve İngiltere'ye yaptığı tüm ihracatı yasakladığı Jefferson ticaret ambargosudur. Yaptırımlar, Avrupa'nın ABD'den ithalat yapmadan yeterli kaynak temin edebildiği için ABD açısından felaketten başka bir şey değildi, sonuç olarak ABD'nin güney eyaletlerinin ana tarımsal ihracat pazarına ve daha geniş ölçekte ABD'nin toplam gayrisafi yurtiçi hasılasında yaklaşık %5'lik daralmaya sebep olmuştur. Tarihte ekonomik yaptırımların bir silah olarak karşısındaki ülkeye uygulayan devletler sonuçta bundan en büyük zararı yine kendileri görmüşlerdir. (worldview.stratfor.com).

Yaklaşık bir asır önce, ABD Başkanı Woodrow Wilson, Milletler Cemiyeti'ni savunurken ekonomik yaptırımlar fikrini tekrar ortaya koydu ve ekonomik yaptırımı tanımlarken "Bu ekonomik, barışçıl, sessiz, ölümcül çareyi uygulayın, yaptırımlar boykot ettiğim ülke dışındaki bir hayata mal olmuyor, ama bu millete baskı uyguluyor, hiçbir modern ulus direnemez" dedi. Ayrıca Wilson'a göre, Almanya'nın yenilmesine sebep olan önemli hususlardan biri de I. Dünya Savaşı'nın ekonomik yönü idi. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD silahlı çatışmalar yerine ekonomik yaptırımlar uygulayarak dış politika hedeflerine ulaşmaya çalıştı. Ancak 11 Eylül saldırılarından bu yana ABD, ekonomik yaptırımları Wilson'un neredeyse hayal edemeyeceği bir silaha dönüştürdü (worldview.stratfor.com).

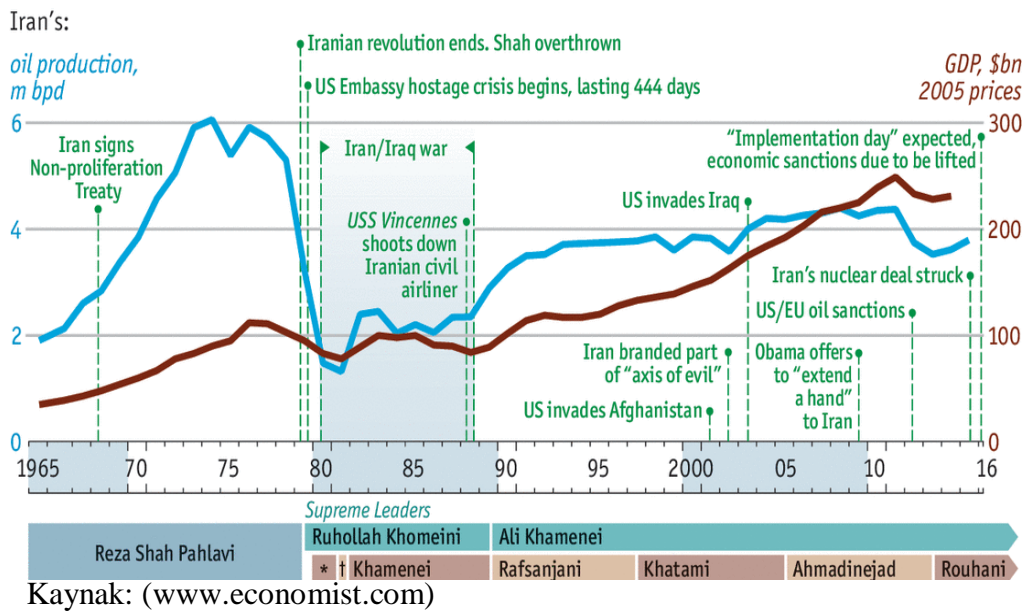
3.2. Ekonomik Yaptırımların İran Ekonomisine Etkileri

İncelemenin merkezi olan ABD-İran ilişkilerinde ekonomik yaptırımlara bakıldığında 1979 İran İslam Devrimi aynı zamanda ABD'nin İran'a karşı çeşitli ekonomik yaptırımları uygulamış olduğu bir sürecin de başlangıcıdır. Yukarıda 1979 İran-İslam Devrimi'nden günümüze sürecin özeti yapılmış ve ABD'nin İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarına değinilmişti. Tekrar hatırlamak gerekirse, İran İslam Devrimi'nden hemen sonra ABD hükümeti ABD firmalarının İran petrolünü ithal etmelerini yasaklamış ve ABD bankalarında bulunan on milyar dolara yakın İran varlıkları dondurulmuştu. Bu ABD'nin İran İslam Devleti'ne yönelik ilk ekonomik müdahalesiydi. Aslında ABD'nin ekonomik yaptırımlarının sonucunu yalnızca İran değil, bölge ülkeleri de fazlasıyla hissetmişlerdir. Zaten 1. Körfez Savaşı sonrasında 1990'lardan günümüze kadar Ortadoğu coğrafyasında sürekli ve bitmeyen

bir kargaşa hakimdir. Bu kaotik düzen Ortadoğu'daki ülkelerin serbest biçimde ve potansiyelleri doğrultusunda gelişmesinin ciddi anlamda önüne geçmektedir. İran-İrak Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgali, 1. Körfez Savaşı, ABD'nin Afganistan'a yönelik işgali, 2. Körfez Savaşı, Arap Baharı, Suriye İç Savaşı başta olmak üzere Ortadoğu coğrafyasındaki 30 yıllık süreç ortaya çıkan düzensizliklerin başlıca nedenleridir. Tabii ki bu olayların altında yatan ana sebebe baktığımızda dünyadaki büyük kuvvetlerin Ortadoğu'da bulunan doğal kaynaklara duyduğu büyük iştahdır. Bu büyük olaylar aşağıdaki grafikte görülebileceği üzere özellikle 1979 sonrasındaki dönemde ve ABD'nin 2012 yılı sonrası nükleer anlaşmadan çekilmesi ve ardından ABD merkezli SWIFT bankacılık sisteminden İran'ın çıkartılması, İran'ın Amerikan doları üzerinden petrol ihracatını engellemesi İran ekonomisi için ciddi kırılmalara sebep olmuştur. (Erdoğan, 2008; 201).

Şekil 5. ABD-İran ilişkilerinde 1965-2015 yılları arası yaşanan olayların İran ekonomisine etkileri

ABD'nin ekonomik yaptırımlar aracılığıyla en son ve güncel hamlesi ise 8 Kasım 2018 itibariyle 8 ülke (İtalya, Japonya, Türkiye, Çin, Hindistan, Güney Kore, Yunanistan ve Tayvan) hariç İran'la yapılacak petrol ticaretine yaptırım uygulaması ve özellikle Avrupa genelinde ABD'nin İran ile başta petrol ticareti yapan şirketlerin yaptıkları ticareti engelleme çalışmasıdır. ABD'nin 8 Kasım itibariyle ortaya koymuş olduğu bu hamle Avrupa genelinde ABD açısından beklenen etkiyi yaratamamış ve uzun vadede ABD'nin dünya ekonomik ticaretinde kullanılan ve yaklaşık %75'lik yaygınlığa sahip olan Amerikan dolarının

güvenilirliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. ABD'nin kendi para birimini başka ülkelere karşı adeta bir silah gibi kullanması bazı ülkelerin kendi para birimleri üzerinden ticaret yapmasına ve Avrupa merkezli yeni bir bankacılık sistemi olan INSTEX sisteminin mevcut ABD merkezli SWIFT sistemine karşı alternatif bir sistem olarak geliştirilmesinin yolunu açmıştır. ABD'nin mevcut bankacılık sistemindeki hakimiyetinin çalışmaları hızlandırmıştır. INSTEX sistemini daha yakından açıklamak gerekirse Almanya, Fransa ve İngiltere'nin 31 Ocak'ta ABD yaptırımlarını aşarak İran'la ticaret yapmak için kurduğu bir kanaldır. Ticaret değişimlerini destekleyen bir araç (INSTEX) olarak bilinen sistem, Avrupalı işletmeler ile İran arasındaki ticareti kolaylaştırmak için kurulmuştur. ABD'nin İran'a yönelik ekonomik yaptırım hamlesinin ortaya çıkarmış olduğu bu sonuçlar ABD'nin istemediği gibidir. İran içerisinde ise tam olarak ABD'nin beklentilerini karşılamasa da bir takım olumsuz sonuçlar doğurmuştur (worldview.stratfor.com).

2012'den başlayarak uzun süren ekonomik daralma sürecinin ardından, İran ekonomisi, 2015'ten sonraki bazı yaptırımların kaldırılması sayesinde toparlandı. 2012'den 2015'e kadar yıllık bazda yaklaşık %3 küçülen İran ekonomisi 2016 yılında %13 büyümüştür. 2016 yılında doğrudan yabancı yatırım, 2015 yılına göre %64 oranında artmıştır, petrol üretimi 2015'te ortalama 1 milyon varilken 2017 yılında ortalama 2,1 milyon varile çıkarak %100'ün üzerinde artış göstermiştir. Enflasyon oranı 2013 yılında %45'lik en yüksek seviyesinden 2018'in ilk yarısına kadar kademeli düşüşlerle %10'luk bir seviyede dengelenebilmiştir. Görüldüğü üzere ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarının olmadığı 2016-2018 arası dönem petrol fiyatlarının çoğunluklu olarak düşük seyretmesine rağmen İran ekonomisi için iyi sonuçların alınabildiği bir dönem olmuştur. Bu sonuçlar göstermektedir ki ABD yaptırımları İran ekonomisi için oldukça önemli bir konudur (www.nbc.ca).

2017'nin son günlerinde İran'ın en büyük ikinci şehri olan Mashhad'da başlayan ve çok geçmeden 70'ten fazla şehre yayılan protestolar baş gösterdi. 20'den fazla ölümler ve 4.000'e yakın tutuklama ile sonuçlanan protestolar son zamanlarda yeniden ağırlaşmaya başlayan ekonomik koşulların sonucuydu. Protestocuları tetikleyen en önemli sebeplerden biri hükümetin aralık ayında 2018'in bütçesinin ayrıntılarını yayınlama kararıydı. Hükümet, fakirlere yönelik sübvansiyonları %45 azaltmayı ve yakıt fiyatlarını %50'ye kadar çıkarmayı planladığını ortaya koydu. Tüm bunlar, birçok İran vatandaşını neden ülke servetlerinin çoğunun Yemen, Lübnan ve Gazze'deki grupları desteklemeye gittiğini sorgulamaya iterek, protestoların fitilini ateşledi. İran'ın yalnızca Suriye'deki askeri harcaması bile yıllık 6 milyar

dolar ile 20 milyar dolar arasında değişiyordu (www.nbc.ca).

2018'e bu olaylar ışında giren İran 2016 itibariyle toparlamaya çalıştığı mali ve finansal tablosunda yeniden sorunlar yaşamaya başladı. Özellikle dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan ABD doları karşısında İran riyalinin dizginlenemeyen istikrarsızlığı sonucu 10 Nisan 2018'de sabit kur politikasına geçiş yaptı. İran merkez bankasının 1 doların 42 bin riyale karşılık geldiği bir seviyede kuru sabitlemesi sonrası İran sınırları içerisinde ABD para biriminin kara borsada işlem görmesine sebep oldu. 1 doların 142 bin riyale karşılık geldiği bir seviyeye kadar dayandı. Yaşanan bu gelişmeler İran'da oldukça kırılğan bir yapı oluşturmasına karşın birkaç ay sonra ABD 8 Kasım 2018 itibariyle 8 ülke hariç İran'la yapılacak petrol ticaretine sınırlama getirdi ve özellikle Avrupa genelinde şirketlerin yaptıkları İran ile ticareti bankacılık sistemi aracılığıyla engellendi. ABD'nin 8 Kasım tarihli bu ekonomik yaptırımını İran'a yönelik yapmış olduğu güncel ve kapsamlı ekonomik hamlesidir (www.sputnik.com).

Sonuç

Gelişmiş ve gelişmekte olan her ülkenin olduğu gibi ABD'nin de dış ülkelerden tedarik etmek zorunda olduğu doğal kaynaklar mevcuttur. Bu nedenle ABD'nin enerji güvenliğinde en önemli paya sahip olan Ortadoğu coğrafyası ABD açısından vazgeçilemez bir kaynaktır. İran, Hürmüz Boğazı aracılığıyla Basra Körfezi'nin hkimiyetini elinde tuttuğu için ABD enerji güvenliğindeki başat ülkelerdendir. Bu yüzdendir ki, İran ve ABD ilişkileri tüm dünyada takip edilmesi gereken bir konudur.

ABD ve İran ilişkilerinin mevcut yapısı ve geleceği dünya genelindeki başta doğalgaz ve petrol olmak üzere doğal kaynak ticaretini ciddi ölçekte etkilemekte ve dünya büyüme ortalaması ile refahında petrol ve doğalgaz fiyatlarını etkileyebildiği için önemli değişiklikler yapabilmektedir. şayet ABD, İran'ı kontrol edilebilirse dünya doğal enerji kaynaklarının %65-70'ini kontrol edebilme imkânı ortaya çıkacaktır. Bu yüzden ABD ve İran ilişkilerinde iki ülkenin ortak paydada anlaşma sağlayamadığı sürece bu iki ülke arasında sürekli olarak karşılıklı sert hamleler gözlenecektir ve bazı zamanlarda ABD-İran arasındaki ilişkiler küresel ölçekteki güncel başka olayların gölgesinde kalsa da dünyadaki pek çok ülke ve özellikle Ortadoğu coğrafyasının merkezinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti için sürekli takip edilmesi gereken ve dış politika yapıcılarının dikkat ile analiz etmeleri gereken bir konudur.

Kaynakça

'2014 Maritimeroutes crucial for World oil trade'.

<https://www.aa.com.tr/en/economy/maritime-routes-crucial-for-world-oil-trade/101954>

08.05.2022.

'EU: Europe Movesto Get Around U.S. Sanctions on Iran',

<https://worldview.stratfor.com/article/eu-europe-iran-sanctions-us-instex-spv-germany-france-uk>

08.05.2022.

'İran, doları Sabitledi', <https://tr.sputniknews.com/20180410/iran-dolar-kuru-sabitlendi-1032968031.html>

08.05.2022.

AKDEVELİOĞLU, A, (2004) "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2, s. 129-160. 08.05.2022.

AKFIRAT, F. (2007) 'Kukla Devlet' Kaynak Yayınları, İstanbul. Ana Britannica. 'Hürmüz Boğazı' 3. Cilt.

BEY M. 'The U.S. Supersizes Its Sanctions', <https://worldview.stratfor.com/article/us-supersizes-its-sanctions>

08.05.2022.

BP Statistical Review of World Energy June 2018, 'Oil trade in 2016 and 2017',

[https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-](https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf)

[economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf](https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf) 08.05.2022

BRINEY, A. 'Strait of Hormuz' <https://www.thoughtco.com/strait-of-hormuz-1435398>

08.05.2022.

CORDESMAN A. H. (2006) The Middle East and The Geopolitics of Energy, Center for Strategic and International Studies, Washington Dc. [https://csis-website-](https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/media/csis/pubs/meenergy%5B1%5D.p df)

[prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/media/csis/pubs/meenergy%5B1%5D.p df](https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/media/csis/pubs/meenergy%5B1%5D.p df)

08.05.2022

DMİTRİEVA K., 'U.S. Jobless Claims Fall to 49-Year Low, Below All Forecasts',

[https://news.bloomberglaw.com/daily-labor-report/u-s-jobless-claims-fall-to-49-year-low-below-all-](https://news.bloomberglaw.com/daily-labor-report/u-s-jobless-claims-fall-to-49-year-low-below-all-forecasts)

[forecasts](https://news.bloomberglaw.com/daily-labor-report/u-s-jobless-claims-fall-to-49-year-low-below-all-forecasts) 08.05.2022

ERDOĞDU, H. (2008) 'Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran' IQ Kültür

Sanat Yayıncılık, İstanbul.

- FISK, R. (2002) 'Pitythe Nation: The Abduction of Lebanon' Bold Types Books, Philadelphia.
- FRIEDMAN, G. (2011) 'Gelecek 10 Yıl', Çev. Tayfun Törüner. Pegasus Yayınları, İstanbul.
- GUMBATOV, A. 'Lifting Sanctions On Iran: Implications For The Global Oil Market' <https://www.naturalgasworld.com/lifting-sanctions-on-iran-implications-for-the-global-oil-market-27474> 08.05.2022.
- GÜLLER, M. A. (2015) 'Suriye'nin Sevr'i Amerikan Koridoru' Kaynak Yayınları, İstanbul.
- GÜNDOĞAN, Ü. (2016) 'İran ve Ortadoğu 1979 İran İslam Devriminin Ortadoğu Dengelerine Etkisi' Adres Yayınları, Ankara.
- KISSINGER, H. (2016) 'Diplomasi', Çev. İbrahim H. Kurt. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- PERKINS, J. (2018) 'Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafları' Çev. Murat Kayı. April Yayınları, İstanbul.
- RAMAZANI, R. (2013) 'Independence without Freedom Iran's Foreign Policy' University of Virginia Press, Charlottesville.
- RATNER, M. (2018) 'Iran's Threats, the Strait of Hormuz, and Oil Markets: In Brief' Congressional Research Service. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/957655> 08.05.2022
- RICHARDS, M. D. (2012) 'Dünya Tarihinde Devrimler' Çev. Gül Çağalı Güven. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- www.economist.com.